

JAARGANG 15 • NR. 2 • ZOMER 2013 • € 4,75

Delf

Cultuurhistorisch magazine voor Delft

Grondtonen; instrumenten
uit Delftse bodem

Tee-Set; internationale
doorbraak door toevalstreffer

Verheven klanken; muziek
in de Middeleeuwse kerk

Muziek

Composities van Dirck Scholl

In 1996 is in Den Haag en Delft aandacht besteed aan het dagelijks leven in de Gouden Eeuw met tentoonstellingen rond Johannes Vermeer. Deze Delftse schilder beeldde op veel van zijn schilderijen scenes of stilleven met muziekinstrumenten af. Vermeer zal zich hebben laten inspireren door ingezetenen van Delft. Maar wie waren de musici en wat speelden zij?

Het muziekleven in de Republiek in de tweede helft van de zeventiende eeuw speelt zich zowel binnenshuis als buitenshuis af, en zowel in hogere als in lagere kringen. Het openbare muziekleven werd bepaald door de organisten en de klokkenisten die in dienst van de stad waren. Op gezette tijden werd het orgel in de kerken bespeeld met het doel de toehoorders op een verantwoorde manier te onderhouden zodat ze niet naar de kroeg gingen of zich onledig zouden houden met ruzietjes. In Delft was er dagelijks van overheidswege één uur orgelspel in een van beide grote kerken. De luisteraars liepen door de kerk, die fungeerde als overdekte passage.

Een stadsbestuur zorgde daarnaast ook voor meerdere carillonbespelingen per week. Deze konden in populariteit wedijveren met de orgelbespelingen. Delft heeft daarin geen uitzondering gevormd. Met de nieuwe klokken van François Hemony in 1660, en tegelijk de verplaatsing van het uurwerk met zijn speeltrommel van het stadhuis naar de toren van de Nieuwe Kerk, werd in 1662 het aantal carillonbespelingen uitgebreid van vier naar acht per week. De klokkenist Hendrik van Stroomberg, die ook de organist van de Oude Kerk was, kreeg drie carillonbespelingen per week toegewezen en voor de andere vijf werd een tweede klokkenist aangesteld in de persoon van Daniel Groen. Maar deze Groen overleed al in 1664. In de nu ontstane vacature werd Dirck Scholl

benoemd. Er is geen sollicitatieprocedure beschreven. Dat kan betekenen dat Scholl voor deze post is uitgenodigd of zichzelf heeft aangemeld. Hij was namelijk al in mei 1663 in Delft geweest om, samen met enkele collega's, de nieuwe klokkenspelinrichting op de toren van de Nieuwe Kerk te keuren en zal daar zijn 'visitekaartje' hebben afgegeven. Per 1 februari 1665 ging Scholl daadwerkelijk aan de slag als tweede klokkenist, en als organist van de Nieuwe Kerk. De bespelingen van het klokkenspel werden met één verminderd tot zeven: vier door Hendrik van Stroomberg en drie door Dirck Scholl. Van Bleyswijk getuigt in 1667 over slechts drie bespelingen per week. Hij vertelt daarbij dat het carillonspel zó luid en duidelijk was dat het binnenshuis of in de landerijen rondom Delft aangenamer klonk dan buiten op straat. Voor de speeltrommel kozen de klokkenisten melodieuze van psalmen of gezangen, soms nieuwe deuntjes of bekende populaire liedjes. Uit de lengte van de muziek op het speelwerk kon men afleiden of men de heeluur- of halfuurslag kon verwachten of dat men in het kwartier vóór of na het hele uur zat. Pas in 1687, na het overlijden van Van Stroomberg, schoof Dirck Scholl door naar de plaats van eerste klokkenist. Terloops zij vermeld dat bij die gelegenheid de plaats van organist van de Oude Kerk en tweede klokkenist werd ingenomen door Cornelis Scholl, een jongere broer van Dirck, ook nu zonder sollicitatieprocedure.

WIE WAS DIRCK SCHOLL

Dirck Scholl, geboren in Brielle in 1641, werd na een korte ambtsperiode in Arnhem, in 1664 in Delft benoemd als organist van de Nieuwe Kerk en tweede klokkenist. Hij was in functie van 1665 tot zijn overlijden in 1727. Zijn grafsteen in de Oude Kerk illustreert zijn lange loopbaan:

Hier rust Dirck Scholl die ruim twe meer als sestig jaaren bezielde t klokkespel en t nieuwerks orgelwerk.

Syn leeftyd wierd beperkt als sesentagtig waren t' onsterflyk leeft omhoog en t' sterflyk dekt dees serk. Obyt 31 Maart 1727.

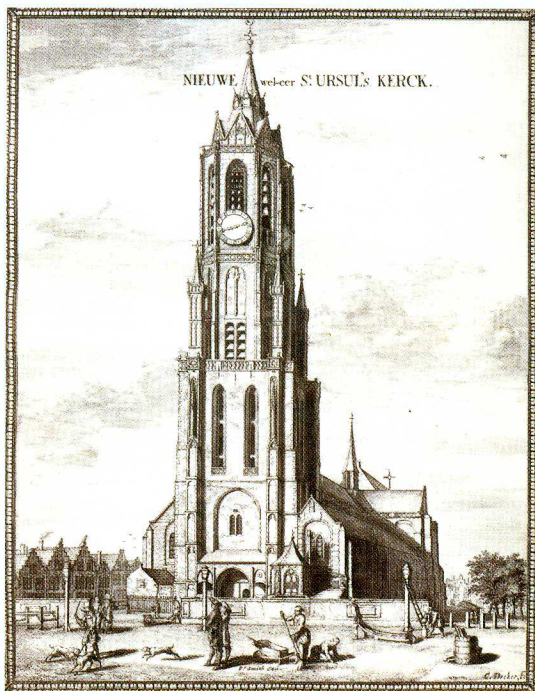

Boven: Dirck Scholl in 1699, ets van Thomas van der Wilt.

(AD, B&G)

Rechts: Toren van de Nieuwe Kerk met klokkenspel. Gravure Coenraet Dekker, 1678.

(AD, B&G)

Muziek binnenshuis

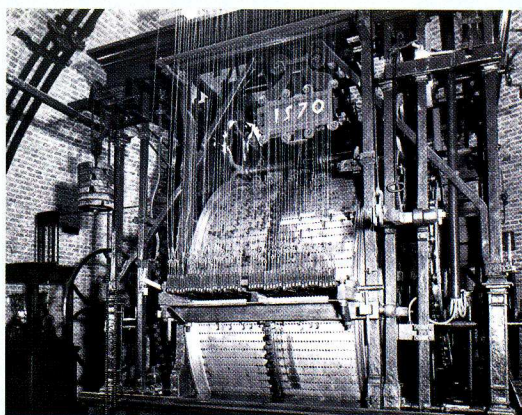
De stadsmusici - dus organisten en klokkenisten - speelden in het algemeen een rol bij het muziekleven door de burgerij, naast buitenshuis ook binnenshuis. Maar daadwerkelijke onderbouwing hiervan is in Delft niet mogelijk, behoudens een enkele aanwijzing voor privélessen. Er werd gezongen en op instrumenten gespeeld in gevarieerde, meest kleine bezetting. De toetsinstrumenten werden vooral bespeeld door vrouwen. In hogere kringen waren clavecymbels, fluiten en strijkinstrumenten niet ongewoon, maar in Delft toch ook niet in groten getale voorhanden. Een luit erbij nodigde uit tot samenspel, uiteraard in harmonie. Op schilderijen verwijzen blaasinstrumenten naar een eenvoudiger milieu. De instrumentale muziek in huiselijke kring moet tamelijk eenvoudig zijn geweest en soms gebaseerd op volksliedjes. De vocale muziek bestond uit psalmen of Italiaanse madrigalen voor solostem met begeleiding. De liedjes werden verspreid in tekstboekjes met verwijzing naar een

In Delft werd muziek geschreven

bestaande melodie. Amoureuze scènes speelden daarbij een belangrijke rol.

Men neemt aan dat afbeeldingen op zeventiende-eeuwse schilderijen een natuurgetrouwe weergave van de werkelijkheid zijn. De schilderijen van Johannes Vermeer gunnen dan een blik op dit milieu in Delft. De decoratie op sommige clavecimbels verwijst naar het Antwerpse atelier van de familie Ruckers. Ook enkele boedelinventarissen, veilingen en advertenties verwijzen naar musiceren in huiselijke kring in Delft. De familie Graswinckel beschikte in 1653 over wel vier sets fluiten en 34 items muziekboeken, deels in handschrift, deels gedrukte uitgaven.

In het huis van de plateelbakker Lambertus Cleffius stonden een clavecimbel van Ruckers, twee clavicordiums, een muzieklessenaar en een kastje met muziekboeken. De Delftse advocaat Jurrianus van der Cost bezat een ruim zevenduizend nummers tellende verzameling vocale en instrumentale muziek, zowel gedrukt als in handschrift. In het huishouden van Dirck Scholl speelde muziek vanzelfsprekend ook een rol. Toen zijn vrouw in 1666 overleed, een jaar na hun huwelijk, werd een boedelinventaris opgesteld die een oefenklavier voor klokkenspel, toetsinstrumenten, blaasinstrumenten en muziekboeken vermeldt. In latere testamenten van Dirck Scholl komen daar nog enkele clavecimbels van Ruckers, fluiten, violen en staafspellen bij. >

Speeltrommel in de toren van de Nieuwe Kerk. Foto Tiemen van der Reijken, 1963. (AD, B&G)

Muziek buitenshuis

Boeren, bedelaars en reizende muzikanten behoorden tot de lagere kringen. Sommigen van hen bespeelden instrumenten als doedelzak, viool en draailier. Voor dit doel werden vele soorten liedboekjes gebruikt. Maar over muziekcafés of danshuizen in Delft zijn wij niet geïnformeerd. In Delft onderrichtte Dirck Scholl de leerlingen van het Fratershuis tegen een jaarloon van 40 gulden. Ook onderrichtte Scholl privé-leerlingen. Er zijn in het zeventiende-eeuwse Delft geen aanwijzingen voor het bestaan van een Collegium Musicum. In andere steden werd in dergelijke gezelschappen in georganiseerd verband gemusiceerd.

Gedrukte muziek van Dirck Scholl

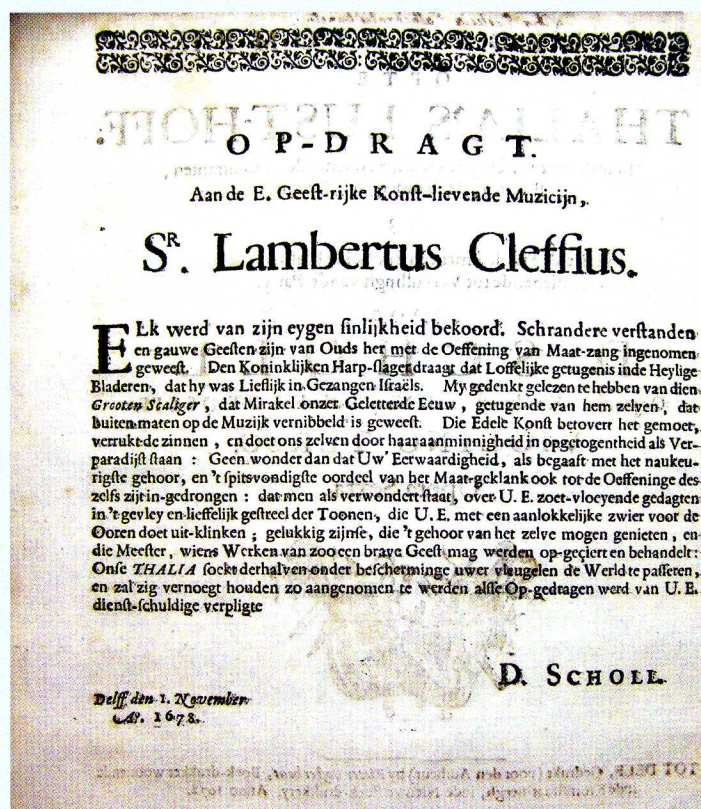
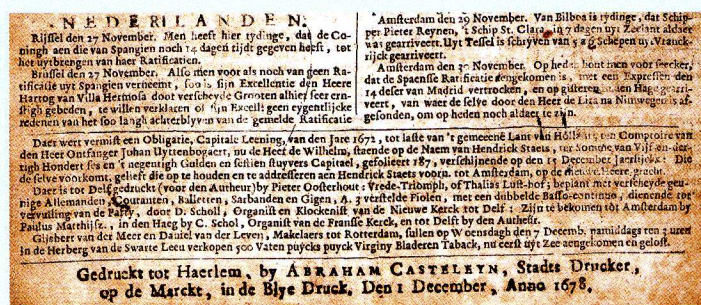
Een belangrijke aanwijzing voor muziekbeoefening door dilettanten in Delft is de grote hoeveelheid muziekstukken, die Scholl heeft gecomponeerd. Naast de musicologische aspecten biedt deze verzameling ook inzicht in sociale aspecten, waaraan tot nu toe weinig aandacht is besteed. Van Scholl zijn tien titels van bundels muziekstukken bekend. Slechts van één van die bundels is een exemplaar voorhanden. Ook is er een pamflet bewaard gebleven, een stuk bladmuziek met een door hem gecomponeerd lied.

Dirck bracht zijn muziekbundels zelf onder de aandacht van potentiële kopers door middel van advertenties, aanvankelijk in de Oprechte

Haarlemse Courant, na 1684 in de Amsterdamse Courant. Deze advertenties geven naast muziekinhoudelijke informatie ook een kijkje op de doelgroep. Bovendien biedt de vermelding van verkoopadressen, voornamelijk collega-organisten in andere steden, een blik op zijn netwerk. Veel advertenties beginnen met de zinsnede: 'daar is tot Delft gedrukt, voor den auteur'. Dit is een aanwijzing dat Scholl zelf als uitgever en financier fungeerde. Van 1669 tot 1678 liet hij zijn muziek drukken bij Pieter Oosterhout 'In de nieuwe Boeck-druckeryj' in de Kromstraatsteeg aan de Turfmarkt. Na het overlijden van Oosterhout liet Scholl vanaf 1683 tot en met 1695 zijn muziek drukken door Andries

Vier stemboekjes voor respectievelijk 1e, 2e, en 3e viool en basso continuo. Vóór de letter A van Allemande staat de stemming van de viool aangegeven. (Library Durham Cathedral UK)

Boven: Advertentie van Dirck Scholl in de Oprechte Haarlemse Courant van 1 december 1678. (Archief drukkerij Joh. Enschede, Haarlem)
Onder: Opdracht van Dirck Scholl in Thalia's Lust-hoff aan de plateelbakker Lambertus Cleffius. (Library Durham Cathedral UK)

Voorstad in diens drukkerij 'In de seve Sterren' op de Koornmarkt, hoek Marktveld. Muziekdruk vereist speciale stempels, waarover Scholl zelf beschikte, zodat hij inderdaad de werken zelf kon uitgeven en alleen voor het drukken afhankelijk was van professionele drukkers.

Het was in Scholl's tijd nog niet gebruikelijk dat de componist zelf zijn werken van opusnummers voorzag. Gewoonlijk werden deze nummers later door biografen of uitgevers toegevoegd. Maar Scholl gebruikte zelf tien opusnummers voor evenzovele bundels met instrumentale muziek. Daarbij gebruikte hij, zoals later bij Corelli en Vivaldi, één opusnummer voor een gehele bundel sonaten of suites.

Opus 1

Scholl droeg zijn opus 1, 'Den spelende Kus-Hemel' in februari 1669 op aan de burgemeesters van Delft, een week voordat hij met dit werk adverteerde in de Oprechte Haarlemse Courant. Hij ontving een beloning van 25 gulden. De bundel bevat ruim tweehonderd speelstukken voor liefhebbers: de geoefende amateurs uit de gegoede burgerij. De composities zijn bedoeld 'om de leergierige van alles mede te deelen', zij hebben dus een educatief karakter. Interessant is dat de stukken zijn gecomponeerd 'over al de hele en halve toonen'. Hiermee liep hij dus vooruit op Bach die ruim vijftig jaar later zijn Wohltemperiertes Klavier uitgaf, dat ook bestaat uit composities in alle mogelijke toonsoorten.

Opus 2

De titel van de in 1671 verschenen bundel 'Delfs-Engels' verwijst naar een Delftse biersoort. Het is een verzameling sonaten voor twee violen, een viola di gamba en basso continuo. De titel van deze bundel sluit goed aan bij de lijfspreuk van Dirck: 'Is liefde dronkenschap, zo ben ik zelden nuchter'.

Opus 3 en 4

De aard van de stukken in de bundels 'Hollandsche en Engelsche Vredevreugd', deel 1 en deel 2, is niet bekend. Zij zijn geschreven voor kleine bezetting: deel 1 voor twee verstelde violen met basso continuo, deel 2 voor viool, viola di gamba en basso continuo. De verstelde violen zijn in scordatura gestemd. De snaren zijn dan niet in GDAE maar hoger of lager gestemd. Stemt men omlaag, dan klinkt het sonoor, stemt men omhoog, dan verkrijgt men een scherpe toon. De scordatura, een Duitse manier van stemmen, werd in de Barokperiode dikwijls toegepast. De scordatura maakt het mogelijk veel gebruik te maken van losse snaren en te spelen in de eerste positie. Het resultaat klinkt goed en het is gemakkelijk voor beginners.

Opus 5

De muziek in de bundel 'Vermakelijck Tijdverdrijf' is geschreven voor twee violen en basso continuo. Vermoedelijk gaat het ook hier om kleine muziekstukken, en zoals de titel aangeeft, om de amateur te behagen.

Opus 6

De bundel 'Vrede-Triumph of Thalia's Lust-hoff' is de enige waarvan een exemplaar voorhanden is. Het bevindt zich in de bibliotheek van de kathedraal van Durham, Engeland. Het is een verzameling van 29 stukken, die zijn gerangschikt in suites in een set van vier stemboeken. Ieder instrument speelt uit een eigen boekje. De muziek is geschreven voor drie verstelde violen (scordatura) en basso continuo. Alle stukken in deze bundel zijn genoteerd in A grote terts. Maar telkens wordt een andere scordatura gebruikt. De stukken klinken dus alle in andere toonsoorten dan waarin ze staan genoteerd. Scholl droeg deze muziekbundel op 1 november 1678 op aan de Delftse plateelbakker Lambertus Cleffius.

Opusnummer	Jaartal	Titel	Bezetting
1	1669	Den spelende Kus-Hemel	3 violen, basso continuo (bc)
2	1671	Delfs Engels	Viool, viola di gamba, bc
3	1676	Hollandsche en Engelsche Vredevreugd, deel 1.	2 verstelde violen, bc
4	1676	Hollandsche en Engelsche Vredevreugd, deel 2	Viool, viola di gamba
5	1677	Vermakelijck Tijdverdrijf	2 violen, bc
6	1678	Thalia's Lust Hof	3 verstelde violen, bc
7	1683	Koninklijke Aïrs deel 1	Viool, viola di gamba, bc
8	1684	Koninklijke Aïrs deel 2	Viool, viola di gamba, bc
9	Na 1684	Kermiswerk	Viool, bc
10	Na 1684	Vorstelijck Snarenspeel	Onbekend

Opus 7 en 8

De bundels 'Koninklijke Aïrs', deel 1 en deel 2, zijn geschreven voor viool, viola di gamba en basso continuo. De aard van de stukken is niet bekend.

Opus 9

Van de bundel 'Kermiswerk' (na 1684) is alleen een vermelding in de literatuur bekend.

Opus 10

Het 'Vorstelijck Snarenspeel' (na 1684) dook op bij een veiling in 1708. Het bestaat uit drie boeken, waarschijnlijk drie partijen, viool, viola di gamba en basso continuo. Het geveilde werk was afkomstig uit de verzameling van Leendert van Beeke, kastelein bij het hoogheemraadschap van Delfland. De tekst en muziek van het lied 'Rouw en Liefdetranen over de dood van Maria Stuart' (1695) zijn een persoonlijke uiting van rouw om de jong overleden echtgenote van de Koning / Stadhouder Willem III. Het is gedrukt op een pamflet.

Conclusie

De gedrukte muziek van de Delftse organist / klokkenist Dirck Scholl was tot nu toe alleen in musicologisch verband besproken. In dit artikel worden Scholl's composities, met name de opusnummers 1, 3 en 6, ook verbonden met de sociale aspecten van het musiceren door liefhebbers in Delft in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Zij vormen een aanvulling op de muziekschilderijen van Scholl's tijdgenoot Johannes Vermeer.

Laura J. Meilink-Hoedemaker
is cardioloog (NP) en beiaardier

Stemboekje voor de derde viool. (Library Durham Cathedral UK)